ISSN 2415-881X Politology Bulletin, Issue 91 (2023)
УДК 141+330.1+316.33 DOI: 10.17721/2415—88IX.2023.91.28-36

Деркач Вадим Леонтійович
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)
https://orcid. org/0000—0002—0123—3637
e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

ЧИ МОЖЕ РОЗВИТОК БУТИ «СТАЛИМ»?

Резюме

Аргументується, чому переклад українською виразу sustainable development як «сталий розвиток» є неадекватним і пропонується належний варіант: *остійний поступ*. Показано зв'язок понять, виражених термінами розвиток, еволюція, дао, поступ, прогрес, історія в контексті концепції sustainable development та характеристика остійності як міри здатності системи зберігати впорядковану цілісність під впливом зовнішніх та внутрішніх дезорганізуючих впливів при поступальному русі з можливим пере визначенням цілей прогресу в ході наступних кроків еволюційного процесу.

Ключові слова: сталий розвиток, остійність, розвиток, еволюція, дао, поступ, прогрес, історія.

Вступ

Словосполученням «сталий розвиток» нині напханий україномовний інформаційний простір. Проте прикметник «сталий» часто пропонують без належного осмислення змісту вживаних з ним словосполучень. Та й сама концепція «сталого розвитку» видається не достатньо пророблено.

Мета цієї статті, однак набагато вужча і скромніша, ніж спроба критичного розбору літератури з питань «сталого розвитку». Вона стосується двох пов'язаних, але різних питань. Перше, чи є вдалим перекладом англійського sustainable development українською словосполученням «сталий розвиток»? (З огляду саме на те, що власне ця концепція є запозиченою і, наскільки я можу судити, значимих робіт, які виходили б за межі цього запозичення, у вітчизняній літературі нема. Все що є – це перекази і коментарі). Звісно, значення будь-якому виразу можна приписати за

домовленістю і обмежитись усталенням традиції вживання виразу з таким значенням, навіть закріпити цю традицію нормативними установленнями (для офіційного стилю мовлення). Однак відсутність цього усталення і радше метафорично плідний, аніж концептуально точний характер цього вислову, робить пошук такої ж плідної метафори засобами української мови принаймні доречним. Друге питання вже не стосується власне підбору термінів, а концептуальної диференціації смислового поля проблематики розвитку, еволюції, поступу, прогресу, тобто прояснення і окреслення типів послідовностей змін. Спираючись на такі поняття, ми й мислимо впорядкованість мінливого світу.

Методи дослідження

Семантичний та етимологічний аналіз термінів, концептуальний синтез

Результати дослідження

Як краще перекласти sustainable development українською?

Вислів «сталий розвиток» ріже слух і видається неоковирним канцеляризмом. Концепція, яку ним позначають, сформувалася в дебатах про перспективи майбутнього сучасної цивілізації й історично є відповіддю «другої хвилі» на занепокоєння алармістів і просування ідей нульового росту. Коли пройшов «футурошок» через усвідомлення крихкості того фундаменту, на якому тримається спосіб життя сучасного людства, то акцент на печальній картині майбутнього з вигуками «все пропало» і намаганням знайти ті гальма, на які можна було б натиснути, закономірно змінився розумінням того, що вороття назад нема. Тому неможливість законсервувати цивілізацію ні продовженням тих тенденцій, що вже сформувалися і невідворотність її краху при такому сценарії, ні шляхом «відмотати плівку назад», повернувшись до якихось надійних основ, що існували в минулому, вочевидь підводить до єдино можливого «архітектурного» рішення: потрібен інноваційний якісний стрибок, докорінна трансформація способу виробництва матеріальних благ та способу життя людей. Однак цей стрибок неможливий враз – це покрокова, поступова, трансформація «на ходу». Це розвиток, еволюція, в який людство втягнуте і в якійсь мірі (треба з'ясувати в якій) воно може впливати на ті процеси, від яких залежить те чи те майбутнє. Раніше я в своєму дисертаційному дослідженні окреслив суть проблеми, витлумачивши екологічну кризу не як стан довкілля (як це й тепер ще роблять зазвичай), а як стан невизначеності сценарію майбутнього через протиборство різних тенденцій й втрату керованості, коли процес прийняття рішень розгортається з запізненням його вироблення й консолідації агента дій. Керувати процесами можливо лише тоді, коли рішення адекватні дійсним чинникам в об'єктивному стані справ та своєчасні (пізно тиснути на гальма, коли авто вже летить у прірву). Отже, нездатність до своєчасних змін, необхідних для збереження

певної системи в її об'єктному оточенні і зв'язках з середовищем прирікає цю конструкцію на руйнацію – стрімку й невідворотну (катастрофу) чи відносно повільне виснаження і загибель (песимум), упродовж якого ще можливе відродження, але з низькою ймовірністю.

В цьому контексті концепція sustainable development стала плідною метафорою стратегії поступу в майбутнє. Англійське «sustainable» дослівно означає «здатний (-able) зберігати стійкість», де sustain етимологічно виводиться з латини з семантичного прототипу, який вказує на надійно закріплену вертикальну стійку, яка в свою чергу є опорою для чогось, тобто в найширшому сенсі це надійна підпора [1]. Звідси низка похідних переносних значень у різних контекстах: від *обґрунтування*, надійної *підстави* для певного висновку, *непохитності* чиїхось поглядів, до *міцності* збудованої конструкції, її *стійкості* до руйнувань. В свою чергу development виводять через давньофранцузьку з дієслова, що означає розгортати, розкривати (щось згорнуте чи приховане, замотане, скручене). У дещо вужчому сенсі латиняни вживали в подібному контексті дієслово evolvere – розгортати сувій, книгу (оскільки ті книги були скручені в рулон, то їх, читаючи, розкручували, *розвивали*), звідси похідне еволюція (процес розгортання) і його український аналог розвиток.

Вочевидь, всі три слова з різних мов (чи групи схожих слів) у своїх давніх витоках пов'язані з семантичним прототипом, позначеного видозміненими назвами (в споріднених мовах), який вказує на поширену ще в архаїчних спільнотах дію – витягувати щось уздовж далі й далі й скручувати, формувати щось, що складається з волокон і саме може бути намотане довкола чогось, утворюючи вторинну видовжену зв'язну структуру, наприклад, нитки, з яких утворені мотузки, канати, якими можна в'язати щось. Оце скучування-намотування-витягування щодо предметів розрізняється в двох аспектах: з чого розвивають і те, що ним оповивають. Абстрагована з цього властивість вказує на щось гнучко-видовжене-протяжно-верткескучене, що простягається далі й далі, зберігаючи повторюваність певного зразка у нерозривному потоці що рухається криволінійно-закругляючись. Звідси *вити, звивати, оповивати*, а також *свиток, сувій, завиток* і ще купа слів з цим коренем в багатьох індоєвропейських мовах [2]. Далі вже абстрагована риса переноситься на певні явища, і відповідно в'ється дим, що виходить з комина, в'ється струмок, в'ється стежина, виткі рослини, що утворюють довгі стебла, повзуть, закручуючись довкола опори, і в'юнок як характерний зразок такої рослини, а також в'юн (хто колись бачив купу в'юнів у кошику легко зрозуміє, чому ця риба так названа). І насінина, яка проростає, витягується далі у стебло – *розвивається*. Переносячи далі на інші предмети і явища оцей прототип розвитку як формування стебла з насінини, цвітіння й утворення нового насіння, це слово вже використовують в різних контекстах для вказівки на потік змін, які ведуть через ряд

перетворень до утворення завершального зразка, *становлення* чогось шляхом проходження якісно відмінних стадій, що послідовно змінюються кожна наступною в певному порядку або ж, інша модель, щось певне розпадається на окремі гілки, продовжуючись далі у видозмінах, розмаїття яких є розвитком спочатку єдиного.

Як і в англійському development, так і в українському розвиток, окрім первинного значення опису дії розгортання, нині переважно вживаним є акцент на зміні якості чого-небудь, перехід від одного якісного стану до іншого, розуміючи головно що йдеться про ускладнення, вищий ступінь організації, надаючи цій завершальній (чи перспективній) стадії позитивного оцінного значення. Однак в англійській мові слово development має зміст дещо зміщений в бік підкреслення розкриття нових прихованих можливостей, започаткування чогось нового, в тому числі зведення нових будівель, розробки нових конструкцій, винахідництва, і тим самим просування вперед (прогрес), поліпшення, вдосконалення. Звідси характерний усталений вираз research&development, і діяльність девелоперів, для позначення якої нами запозичене слово без пошуку українського відповідника.

Отож, стає очевидним, що вислів «сталий розвиток» погано передає зміст sustainable development навіть на рівні узгодження базової семантики, не кажучи вже про зміст концепції в спеціальному контексті. Українське «сталий» означає такий, що вже не змінюється, набув завершеної форми, постійного складу. Вторинно, в деяких контекстах це слово може набувати додаткового відтінку змісту, але зі збереженням основного. Зокрема, про щось як стале можна сказати, коли мають на увазі гарантований, забезпечений чимось результат, який виражається в постійно відтворюваних упродовж тривалого часу здобутках чи характеристиках. Наприклад, сталі врожаї, сталі ціни, сталий дохід тощо. Можна припустити, що, кажучи про сталий розвиток, беруть саме цей відтінок значення. (Решта допустимих варіантів з розвитком взагалі не в'яжеться).

Отже, можна було б думати, опираючись на мовну інтуїцію і традицію, що сталий розвиток – це або якийсь стабільно відтворюваний процес зміни стадій, такий, що відбувається однаково, в одній і тій самій послідовності, наприклад індивідуальний розвиток організмів певного виду в нормальному його ході за визначеною програмою онтогенезу, або те, що цьому процесу не властиві значні коливання, що там немає якихось різких змін, як така собі рутина. Але тепер вже таке розуміння зовсім не відповідає ані змісту прямо, ані контексту в ширшому сенсі концепції sustainable development. Тобто навіть якщо не вважати вираз «сталий розвиток» оксюмороном (незмінюваність того, що перебуває в процесі змін), а надати йому значення завершеного, усталеного розвитку чи регулярно відтворюваного циклу подій абощо – цей переклад спотворює оригінал настільки, що навіть приблизно йому вже не відповідає.

В чому ж суть концепції sustainable development? По суті, ця концепція виражає засадничу стратегему через плідну метафору, яка задає широке поле міждисциплінарних досліджень і політичних програм. Вона є вираженням екософії, – цим терміном я окреслюю аспект ментальної культури (в одному ряді з релігійними віруваннями, моральними установленнями, естетичними смаками, політичними доктринами, наукової картиною світу, міфами, сплетеними на рівні суб'єкта носія в певний світогляд та самовизначення). Через те зміст цієї концепції продуктивніше розкриває уявлюваний модельний образ, аніж спроби номінального аналітичного визначення. Уявіть собі, що ви будівельник, який щось кріпить, перебуваючи на *хисткій* опорі; він ризикує зірватися й розбитися. Йому потрібна *надійна страховка*. Без неї саме це будівництво проблематичне. Тепер уявімо собі, що оця споруда є водночас тією надійною опорою для наступних бригад будівельників, які на кожному новому етапі також мають підтримувати надійність конструкції так, щоб її можна було далі й далі добудовувати й удосконалювати. Оце і є той зміст, який вкладається в development, щодо якого sustainable є зрозумілою вимогою. Інша метафора, яка на кінець 80-х років минулого століття висіла в повітрі – це Земля як човен в космічному океані, і в нас немає її дубліката. Ми не можемо на час ремонту перебратися на іншу квартиру, розібрати все до фундаменту і перебудувати заново. І вдосконалюючи щось, ми маємо постійно підтримувати свою життєздатність тут і тепер, але й для наступних поколінь як оту безальтернативну гілку, на якій сидить людство. Але дії самої команди також можуть становити загрозу: і в тому сенсі, що вони спричинюють пошкодження судна, і в тому, що команді може забракнути згуртованості й вправності, щоб зберегти судно керованим в умовах жорсткого руйнівного зовнішнього впливу. Щодо судна в морі його важливою конструктивною характеристикою є sustainablility, тобто здатність протистояти руйнівним впливам в умовах сильного шторму, ураганного вітру і залишатися на плаву, не перевернутися чи не тріснути, продовжувати в таких умовах свій рух, йти по заданому курсу, не втрачаючи керованості. В українській мові для цього терміна в такому контексті є точний, але маловживаний відповідник – *остійність*.

Звідси «морська» метафора остійності поєднується з розумінням розвитку (development) в сенсі конструювання, будівництва, вдосконалення, прогресу, закладання основи для набуття вигод в майбутньому. Отож справа тут не у невпинності потоку змін, а у запобіганні змінам небажаним, руйнівним впливам, в стійкості змінюваної конструкції, яка зберігається в процесі її перетворень. То як найліпше виразити українською цю концепцію? Ось як – **остійний поступ**. Це і є той точний відповідник англійському sustainable development в українській мові, утворений з притаманним їй ладом зі збереженням контекстуальної зв'язності вираження термінів в одній мові засобами іншої.

Тому прикметник «сталий» в розумінні надійної основи для існування чогось, стійкості й непохитності в довготривалому часі, збереження цієї основи для далеких майбутніх поколінь є не адекватним як відповідник sustainable; краще або стійкий (поширений раніше переклад, який чомусь безпідставно витіснений з ужитку), або (найточніше) – остійний.

Дао, розвиток і еволюція

В широкому розумінні і з огляду на етимологію слова «розвиток» і «еволюція» суть повні синоніми, які виражають через образ розкручування, розгортання певну послідовність змін виокремленого об'єкта, яким тим самим представлений діахронічно як сукупність трансформацій чогось, що зберігає свою сутність, але в якісно відмінних явлених даностях. При цьому сутність такої низки окремих ланок охоплює не завершальний етап (мету, цільовий стан), і не властивості існуючого наявного об'єкта (які виокремлюють його з інших), а саме зв'язність потоку перетворень. Стародавні китайські мислителі виробили напевне найточніше вираження цього мисленого змісту в понятті дао. Спочатку в буквальному розумінні шлях, дорога, терміном дао в філософії позначили шлях в переносному сенсі, а з нього абстрагований зміст зв'язної змінюваності в потоках світових подій. Тому дао не має конкретної предметної визначеності в сприйнятті тут і тепер (атрибутів певного класу однорідних в певному відношенні об'єктів). Відтак дао виражає в найзагальнішій формі існування не через визначеність буття (бути таким-то), а змінюваність визначеності у впорядкованому переході, де розвиток чогось певного як його становлення (чи те, що Аристотель назвав би ентелехією) є конкретне «де» цього «щось» як проявів дао.

Термін «еволюція», який поряд із вживанням його як синоніма до розвитку, закріпився й у спеціальному контексті «теорії еволюції» як моделі становлення розмаїття існуючих форм (видів) шляхом спадкоємних перетворень онтогенетичних програм (індивідуального розвитку на основі інформаційної матриці процесу утворення чогось з визначеними конструктивними характеристиками). Як часто трапляється в науці, ширший зміст певного терміна звужується через те, що цей термін починають використовувати не як поняття, а власну назву для позначення певних поглядів, уявлень, і вже вторинно ці уявлення стають визначенням поняття, утвореного засобами певної теорії. Відтак (в цьому прикладі) еволюцією починають іменувати чи то історію видоутворення (видів живого), чи то певний механізм, який трактують як реальний процес, що зумовлює саме такий хід подій, як розкриту природу певного класу явищ. В цьому сенсі видається виправданим розмежування понять розвитку в широкому сенсі, онтогенезу як запрограмованого розгорнутого в часі становлення певного типу об'єктів, і еволюції як процесу перепрограмування онтогенетичних програм, в ході якого зберігається і зростає інформаційна ємність складно утворених структур. Такі структури розвиваються (в широкому сенсі слова)

через накопичення інформації в ході множинної реплікації (відтворення) певних зразків з їх трансформаціями (в межах наявних ступенів свободи, при яких зміни не призводять до руйнації самої здатності до відтворення\виживання) і відбору оптимізованих щодо параметрів середовища існування та внутрішньої стійкості структур.

Таким чином, через поняття еволюції, можна чітко зв'язати остійність як характеристику тривалих еволюційних трендів для певного організованого цілого, що зазнає дезорганізуючих впливів як через тиск зовнішніх чинників, так і через неузгодженість внутрішніх процесів й недостатню інформаційну ємність контуру керування. Водночас розглядаючи таку систему – в нашому контексті цивілізацію – недостатнім є представлення її лише в теоретичній площині, з погляду зацікавленого стороннього спостерігача, який розгадує закономірності її розвитку.

Концепція sustainable development акцентує ціннісно-орієнтований розгляд спрямованості та динаміки процесів перетворень як певного поступу, прогресу.

Розвиток, поступ і прогрес

Слово «поступ» має іншу парадигму у представленні потоку подій, з погляду від імені першої особи – я чи ми – хода, крокування. Поступовість – крок за кроком, чи хай і стрибок за стрибком – визначальна характеристика еволюційного процесу. Однак не в дрібності непомітних змін, а саме в їх дискретності і зв'язності, в об'єктивній неможливості переходу від одного до іншого інакше, аніж по певній траєкторії розвитку і в неймовірності такого творчого акту, в якому все одразу докорінно набуває інакшої впорядкованості у величезній кількості узгоджених змін. Проте кажучи про поступ, смисловий наголос тепер ставиться на послідовності дій, скерованих до певної цілі, зважаючи й на те, що цілі також можуть змінюватися. Прогрес – майже повний відповідник поступу – задає в понятті певне мірило здійснюваного поступу, тепер вже рефлексивно-оцінно. Кажучи про прогрес в чомусь мають на увазі просування в напрямі досягнення фіксованої цілі в світлі певних ціннісних орієнтацій, тобто як покращення і вдосконалення. Отож в ході поступу розуміння прогресу може змінюватися, якщо ціннісні орієнтації перевизначають.

Телеологічне розуміння розвитку чи еволюції і є завантаженням парадигми поступу\прогресу в опис послідовних змін, які ведуть до становлення певного об'єкта, який розглядається як щось не просто наявне, а належносутнє. (А тут неважко розпізнати вже й історію, яку хоче розповісти хтось, виправдовуючи щось в очах когось). Розвиток і прогрес часто змішують в одне, розуміючи так, що розвиток веде по прогресивному шляху. Однак якщо ми розуміємо розвиток як хід онтогенезу, формування (чи інформування, в первинному сенсі слова «інформація», тобто як набуття певної форми матеріального носія під впливом формуючих процесів), то розвиток описує інформацію як притаманну якість самого процесу самоорганізації

впорядкованих структур. Зовнішній вплив спричинює відхилення у розвитку, сприяє чи заважає, чи й унеможливлює в таких умовах, веде до припинення процесу й деградації, але цей вплив є модифікативним чи руйнуючим, але не визначальним в організації самого онтогенезу.

Однак раціональний агент в своїх діях передбачає досягнення певних цілей і шукає (формує) ті умови, в яких, як він уявляє, це досягнення можливе й надійно відтворюване. Невизначеність таких умов і недостатність наявних можливостей перевизначає ціль як задачу (проблему) з пошуку того, що невідоме як об'єкт, але заданий критерій оцінки, на основі якого і здійснюється пошук та випробування об'єктів-кандидатів. Такі цілі тепер вже є зовнішнім чинником, які визначають керований поступ, але тепер цей процес не може трактуватися як розвиток, бо в ньому якраз і відсутня визначена схема самоорганізації. Цей відкритий процес можна розглядати як еволюцію в спеціальному розумінні, однак наголос відтак робитиметься на інших аспектах.

Сьогодні всі три терміна – розвиток, поступ і еволюція – продовжують вживати в широкому метафоричному сенсі вказівки на послідовність якісно відмінних стадій змін, які відбуваються (і тут ці слова є повними синонімами), але водночас їх вживають в спеціальному контексті (і тепер це вже не синоніми). Слово розвиток переважно залишається менш спеціальним, ніж еволюція. З іншого боку, якщо розповісти про розвиток чи еволюцію чогось, то ми отримаємо якусь історію, а зважаючи на тенденцію в мові розповідь про щось і оце «щось» іменувати одним словом, то й історію часто розуміють як сукупність дійсних подій, зв'язаних між собою в тривалому проміжку часу, що утворюють певну лінію розвитку (чи еволюції). Однак для точного мислення краще розуміти історію саме як розповідь, як комунікативний акт, для розуміння сенсу якого істотно хто розповідає, що розповідає, для кого і для чого ця розповідь, і чи знає той, хто розказує якими були події та зв'язок між ними, чи ні.

Висновок

Переклад українською sustainable development як «сталий розвиток» є неадекватним. Належний український відповідник, що вповні передає зміст концепції – остійний поступ. Характеристика остійності щодо розгорнутого в перспективу майбутнього процесу якісних змін, орієнтованих на досягнення значимих цілей, які характеризують стан суспільства, вказує на ступінь здатності збереження впорядкованості системи у протидії чинникам, що підривають цю зв'язність і обмежують можливості поступального руху.

Список посилань / References

1. Sustain. Etymonline - Online Etymology Dictionary. URL: https://www.etymonline.com/search?q=sustain (date of access: 20.10.2023)
2. DEVELOPMENT - ETIOMOLOGY | Pea - Ukrainian dictionaries. URL: https://goroh.pp.ua/Етимологія/розвиток (accessed 20.10.2023).

UDC 141+330.1+316.33 DOI: 10.17721/2415—88IX.2023.91.28-36

Vadym Derkach
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)
https://orcid.org/0000-0002-0123-3637
e-mail: vadym_derkach@kneu.edu.ua

COULD DEVELOPMENT BE «SUSTAINABLE»?

Abstract

The article argues why the Ukrainian translation of the expression sustainable development as «sustainable development» is inadequate and suggests a proper variant: ostijnyj postup. The author shows the connection between the concepts expressed by the terms development, evolution, Tao, progress, progress, history in the context of the concept of sustainable development and characterizes sustainability as a measure of the system's ability to maintain an orderly integrity under the influence of external and internal disorganizing influences in a forward movement with a possible redefinition of the goals of progress in the course of the next steps of the evolutionary process.

Keywords: sustainable development, sustainability, development, evolution, Tao, progress, history.

Стаття надійшла до редакції 12.11.23

© Деркач В. Л., 2023